**Георгиос Нектариос Лоис**[1]

УДК: 271.222(495)"1833/1850"
271.222(495): 271.21(560)
Оригинални научни рад
Примљен: 17.04.2026.
Прихваћен: 24.06.2026.
DOI: https://doi.org/10.18485/rit.2026.24.46.11

# ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ГРЧКЕ ОД РАСКОЛА (1833) ДО УСТАНОВЕ КАНОНСКОГ ПОРЕТКА (1850): ГРЧКЕ И МЕЂУНАРОДНЕ ПОЛИТИЧКЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ

***Сажетак:*** *Овај рад испитује процес формирања и признавања аутокефалије Православне Цркве Грчке у периоду од 1833. до 1850. године, истичући политичке, црквене и дипломатске димензије овог питања. Проглашење аутокефалије 1833. године извршено је на иницијативу грчке државе, у оквиру изградње нове државне структуре, што је довело до раскола са Васељенском патријаршијом, изазвало дуготрајан период црквене изолације и довело Цркву Грчке у положај зависности од државне власти. Током овог периода развиле су се оштре полемике како унутар саме Цркве, тако и у политичкој сфери, док су значајну улогу имале и Велике силе, утичући на ток догађаја у складу са сопственим геополитичким интересима.*

*Посебан нагласак ставља се на улогу државе, која је активно интервенисала у обликовању црквене управе и у регулисању односа са Васељенском патријаршијом. Доношење Устава из 1844. године, као и пратећи политички и црквени процеси, допринели су припреми терена за коначно решење овог питања. Овај процес је окончан 1850. године издавањем Патријарашког и синодалног томоса, којим је званично проглашена аутокефалија Цркве Грчке и обновљено канонско општење са Васељенском патријаршијом, чиме је успостављен нови модел равнотеже између Цркве и државе.*

***Кључне речи:*** *Аутокефалија Цркве Грчке, Патријарашки и синодски томос (1850), Васељенска патријаршија, Устав из 1844, Отон, Теоклит Фармакидис, Константинос Икономос, Мисаил Апостолидис.*

# THE ORTHODOX CHURCH OF GREECE FROM THE SCHISM (1833) TO THE CANONICAL RESTORATION (1850): GREEK SND INTERNATIONAL POLITICAL INVOLVEMENT

***Abstract:*** *The present study examines the process of formation and recognition of the autocephalous status of the Church of Greece from 1833 to 1850, highlighting the political, ecclesiastical, and diplomatic dimensions of the issue. The declaration of autocephaly in 1833 was undertaken at the initiative of the Greek state, within the broader framework of the formation of the newly established state. This act led to a rupture with the Ecumenical Patriarchate, resulting in a prolonged period of ecclesiastical isolation, during which the Church of Greece became effectively subordinate to the state.*

1 Универзитет Сингидунум, Београд; Хеленски Отворени Универзитет, Патра, Грчка. lois.georgios@ac.eap.gr, ORCID 0009-0001-8061-6811.

*Throughout this period, intense disputes emerged both within the Church and in the political sphere, while the Great Powers also played a significant role, influencing developments in accordance with their geopolitical interests. Particular emphasis is placed on the role of the state, which actively intervened in shaping ecclesiastical administration and in managing relations with the Ecumenical Patriarchate.*

*The granting of the Constitution of 1844, along with the subsequent political and ecclesiastical processes, contributed to preparing the ground for the definitive settlement of the issue. This process was completed in 1850 with the issuance of the Patriarchal and Synodal Tome, by which the autocephaly of the Church of Greece was formally proclaimed and canonical relations with the Ecumenical Patriarchate were restored, thereby establishing a new framework of balance between Church and state.*

***Keywords:*** *Autocephaly of the Church of Greece; Patriarchal and Synodal Tome of 1850; Ecumenical Patriarchate; Constitution of 1844; Otto of Greece; Theoklitos Pharmakidis; Konstantinos Oikonomos; Misail Apostolidis*

## Увод

Након националног препорода и формирања независне грчке државе, систематска интервенција државе, у спрези са утицајем Великих сила - нарочито Енглеске и Француске - у црквене послове, довела је 1833. године до једностраног проглашења аутокефалије Православне Цркве Грчке. Овај чин, извршен без прописане канонске процедуре и без претходне сагласности Васељенске патријаршије, попримио је неканонски и еклисиолошки проблематичан карактер. Доношење Уставног акта из 1833. године, уместо да отклони неправилности настале током револуционарног периода и првих година независности, додатно је продубило црквену кризу. Најозбиљнији проблем који је произашао била је институционална потчињеност Цркве државној власти, што је нарушило начело саборности и поткопало канонски поредак. Истовремено, прекид општења и административног јединства са Васељенском патријаршијом и осталим помесним Православним Црквама изазвао је раскол у црквеној заједници, са јасним еклисиолошким последицама. Оснивање Цркве Грчке, под наведеним околностима, није следило канонски утврђени пут црквеног признања, већ је извршено наметањем од стране политичке власти, уз снажан утицај страних фактора. Стога је у више питања уочено одступање од светоотачког и канонског предања Православне Цркве. Значајно је напоменути да је међу Великим силама једино Русија изричито реаговала на ову неканонску одлуку, указујући на њене канонске и еклисиолошке последице.

Током периода баварског краља Отона и Намесништва,[2] од 1833. године па надаље, државна интервенција у питањима црквене управе попримила је институционалан и одлучујући карактер. Краљевски комесар присуствовао

2 После убиства Јоаниса Каподистријаса (септембар 1831), велике силе су постигле договор са Баварском да на престо новоосноване грчке државе (Пелопонез, Кикладска острва и делови Средишње Грчке) поставе осамнаестогодишњег другог сина баварског краља

је седницама Светог синода и вршио суштинску контролу над његовим одлукама, будући да ниједан синодски акт није сматран важећим и извршним без његовог одобрења. Ова пракса представљала је озбиљно ограничење саборности и канонске самоуправе Цркве, потчињавајући је режиму државног надзора. У истом периоду, Црква се суочавала и са озбиљним пастирским и догматским изазовима. Интензиван прозелитизам од стране римокатоличких и протестантских чинилаца, као и ширење штампаних дела супротних православном етосу и догмату, створили су атмосферу збуњености и духовне несигурности. Поред тога, прогон неподобних монаха, клирика и епископа указивао је на политизацију црквеног живота и слабљење канонског начина решавања спорова. Посебно тешке последице имала је одлука о укидању и распуштању више од четири стотине (400) манастира, праћена конфискацијом њихове имовине. Иако је ова мера оправдавана потребом оснивања Црквеног фонда ради финансирања и образовања свештенства, она је нанела тежак ударац монашком животу, који представља трајни и суштински стуб духовног и литургијског живота Православне Цркве.

Сукоб између Константиноса Икономоса (Κωνσταντίνος Οικονόμου εξΟικονόμων)[3] и архимандрита Теоклита Фармакидиса[4] одражава суочавање два различита концепта унутар Цркве Грчке. Икономос је представљао предање и канонски поредак, удаљен од сваке државне интервенције, док се Фармакидис кретао ка једном новијем, просветитељством обликованом

Лудвига I, Otto Friedrich Ludwig Wittelsbach. Млади Отон је у Грчку стигао 18. јануара 1833. године, у пратњи трочланог намесништва које је управљало државом до његовог пунолетства (1. јун 1835). Намесништво су чинили гроф Joseph von Armansperg као председник, генерал Karl von Heidek задужен за војна питања, и професор права Georg Ludwig von Maurer, који је био одговоран за правосуђе, образовање и црквене послове.

3 Константинос Иконому (Κωνσταντίνος Οικονόμου εξ Οικονόμων) рођен је у Тесалији 27. августа 1780. године. Образовао се у Школи Амбелакји, где је, између осталог, савладао и француски језик. У својој двадесетој (20) години ступио је у брак, а већ наредне године рукоположен је за презвитера. После очеве смрти преузео је епископију Еласоне и понео титулу «Економ». Године 1806. доведен је у везу са побуном оца-Ефтимија Влахаве против Али-паше, због чега је био осумњичен, ухапшен и затворен у Јањини, али је убрзо ослобођен након што је плаћена откупнина. По савету Патријарха Григорија V, ради сопствене сигурности, најпре одлази у Сер, затим у Солун, а 1809. године у Смирну. Тамо је током десет година (1809–1819) предавао грчку филологију и црквену науку у Филолошком гимназијуму, чији је управник постао 1814. године. Након затварања школе у Смирни 1819. године, преселио се у Цариград на позив Патријарха, који му је доделио звање «Црквеног проповедника Велике Цркве и свих православних цркава грчког народа». Непосредно уочи Грчког устанка склонио се у Одесу, у Русији. Тамо је изабран за члана Црквене академије у Петербургу, док га је цар Александар II одликовао орденом и доделио му доживотну пензију од 7.000 рубаља. Такође је постао члан Берлинске академије. У Грчку се вратио 1834. године, а од 1837. трајно се настанио у Атини. По повратку је затекао Цркву Грчке као аутокефалну, чему се успротивио, сматрајући тај чин неканонским, и настојао је да допринесе решавању тог питања. Преминуо је 1857. године, у 77. години живота.

4 Теоклит Фармакидис (1784–1860) рођен је у Никеи Ларисе. Образовао се на Патријаршијској школи у Цариграду, као и у Академији у Кидонијама, Јашију и Букурешту, где је

приступу, прихватајући политичку контролу и прилагођавање Цркве потребама државе. Овај сукоб, стога, превазилази оквире чисто теолошког неслагања и указује на дубљу дилему епохе: напетост између каноничности и политизације црквеног живота. У том светлу, полемика између Икономоса и Фармакидиса представља значајан кључ за разумевање еклисиолошких промена и институционалних трансформација које су обележиле прву фазу неканонског аутокефалног уређења Цркве Грчке након 1833. године.

## Држава и Црква након 1833. године

Након 1833. године, новоосновани Свети синод Цркве Грчке, сада већ независан, прекинуо је сваку везу са Васељенском патријаршијом. Међутим, ова чињеница је у великој мери узнемиравала грчко друштво. Тако је већ наредне године, 1834, тадашњи пуковник Димитриос Калергис[5] посетио Цариград и сусрео се са васељенским патријархом Константијем II (1834–1835), са којим је, по први пут након раскола, разговарао о овом важном питању које је оптерећивало обе Цркве.[6] Том приликом, патријарх га је обавестио да би, да није било интервенције Русије, која га је подстакла да том питању приступи са разборитошћу и стрпљењем, приступио анатемисању Цркве Грчке. Првобитна намера патријарха била је да изопшти грчку Цркву, која је једнострано прогласила аутокефалију, и то би заиста учинио да није било руске интервенције, која га је од тога одвратила. Уместо тога, одлучио је да заузме став ишчекивања све до пунолетства краља Отона и укидања Намесништва, будући да тада више не би постојао разлог за његово постојање.

Став Великих сила није се изменио ни након једностраног проглашења аутокефалије. Русија је, при свакој прилици, изражавала своје незадовољство због расколничког стања које је владало између Васељенске патријаршије

дошао у додир са идејама Просветитељства и учењем Адамантиоса Кораиса. За ђакона је рукоположен у Лариси (1802), а за презвитера у Букурешту (1811). У том периоду предавао је грчки језик и активно се бавио издаваштвом и превођењем, нарочито у Бечу, где је покренуо часопис «Λόγιο Ερμή» и преводио образовна дела. Владао је немачким, француским и латинским језиком. Са избијањем устанка вратио се у Грчку, учествовао у Етноскупштинама и покренуо прве грчке новине, «Ελληνική Σάλπιγξ». Обављао је дужност инспектора образовања и био предавач на Јонској академији. За време Каподистријаса није учествовао у управи због политичких неслагања. Након 1831. године сарађивао је са Баварским Намесништвом и Maurer-ом, имајући значајну улогу у проглашењу аутокефалности Цркве Грчке (1833). Деловао је као секретар Светог Синода и професор Богословске школе. Противио се Синодском Томосу из 1850. године и остао активан у јавном животу све до своје смрти 1860. године. Φαρμακίδης 1840, 6-12. Μπαλάνος 1933, 1-19.

5 Генерал-мајор Димитриос Калергис (1803–1867) био је учесник Грчког устанка, пореклом са Крита. Играо је водећу улогу у устанку од 3. септембра 1843. године, који је окончао апсолутистичку власт Отона и отворио пут ка даровању Устава од стране монарха.

6 Παπαδόπουλος 1920, 133.

и Цркве Грчке.[7] Грчки амбасадор у Санкт Петербургу, Суцос, често је био прималац незадовољства руске стране, док је у исто време руски представник у Грчкој, Катаказис, подржавао писања листа «Еон» («Αιών»),[8] као и оне који су се супротстављали Светом синоду.[9] Насупрот томе, Енглеска и Француска су снажно подржавале постојеће стање у црквеним питањима и нису оклевале да пропагирају против постојања једног Светог синода под патријарашком контролом, који би руска страна могла користити у сопствену корист. У том периоду Русија је, у складу са одредбама Кучуккаинарџијског мира од 21. јула 1774. године, преузела заштиту православних хришћана у Малој Азији и на Балкану, те је могла да врши позитиван утицај на цариградског патријарха. Поред тога, Русија је, као истоверна са грчким народом, преко цара вршила утицај и притисак на султана, нарочито након уговора Hünkar İskelesi од 8. јула 1833. године,[10] што је, природно, изазивало незадовољство Енглеске и Француске, будући да је ометало њихове политичке амбиције.

Један значајан догађај, пресудан за развој црквеног питања, била је смена Maurer-a са положаја намесника. Након низа догађаја, Отон је разрешио Maurer-a његових дужности, те је он у јуну 1834. године напустио Грчку. У том кључном тренутку, улогу предводника свих оних који су се залагали за Уставни акт из 1833. године и за постојање независног Светог синода преузео је архимандрит Теоклит Фармакидис. Он притом није скривао своје задовољство, испољавајући га са изразитом гордошћу.[11] У истом периоду,

---

7 Charles 1987, 168.

8 Лист је први пут објављен 25. септембра 1838. године. Залагао се за доделу Устава Грцима и за уклањање Баваараца из земље, будући да је баварска власт својим репресивним начином управљања оптерећивала грчки народ. Подржавао је руску странку, борећи се својим чланцима против друге две – француске и енглеске. Његов борбени став према осталим политичким струјама довео је до хапшења издавача и његовог затварања током периода француске окупације (1854–1857), као и до забране излажења листа 7. септембра 1854. године.

9 Μαλέσης 1995, 7–8.

10 Реч је о споразуму између Русије и Отоманског царства, закљученом 8. јула 1833. године. Руски цар Николај I пружио је подршку султану Махмуду II у сукобу са египатским пашом Мохамедом Алијем, што је довело до склапања Кјутахијског мировног споразума 4. маја 1833. Као последица те помоћи, султан је Русији признао право заштите православних хришћана на територији Отоманског царства, које је претходно важило до Лондонског споразума из јула 1827. године. Поред тога, Русији је омогућен и пролаз кроз Босфор и Дарданеле. Πανώτης 2007, 552-553.

11 Фармакидис и његови истомишљеници сматрали су да је питање коначно решено. Он сам, у својој «Апологији» - („Απολογία“), са изразитом гордошћу наводи: «Тако је, дакле, и на тај начин сагрђено здање Цркве Краљевине Грчке, и тако је устројен први Синод; и радујем се што сам и ја на неки начин допринео овој блиставој изградњи» - *«Οὕτω λοιπόν καί τοιοῦτον ἐκτίσθη τό οἰκοδόμημα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, καί οὕτω κατεστάθη ἡ πρώτη Σύνοδος καί χαῖρω, ὅτι συνείσφερον καί ἐγώ κατά τι εἰς τήν λαμπράν οἰκοδομήν.»* Φαρμακίδης 1840, 27.

Фармакидис је дошао у оштар сукоб са Константиносом Икономосом, другом водећом личношћу тог доба, који је у октобру 1834. године стигао у Нафплио. Икономос је, на известан начин, предводио супротни табор, противећи се одвајању Цркве Грчке од Патријаршије и прекиду њиховог међусобног општења. Он и његови присталице сматрали су да је једино решење канонско уређење питања, макар и путем добијања сагласности Патријаршије за поступке из 1833. године. И Васељенска патријаршија је, са своје стране, јасно показивала своје незадовољство постојећим стањем.

Смена Теоклита Фармакидиса са места секретара Светог синода уследила је након случаја Теофила Каириса (1784–1853), који је био свештеник и деловао на острву Андрос. Каирис, под утицајем учења Адамантиоса Кораиса[12] и након студија у Италији и Француској, заснивао је своје идеје на начелима Просветитељства. Плод ове филозофије било је његово дело „Сажетак побожног учења“ (*„Επιτομή Θεοσεβικής διδασκαλίας“*). Васељенска патријаршија је у септембру 1839. године осудила ово дело, окарактерисавши *„Побожност - Θεοσέβεια“* као јеретичко у односу на Православну Цркву. Атина је позвала Каириса да се појави пред Светим синодом, а након исцрпних расправа које су уследиле, Фармакидис је сматрао да су његови одговори задовољавајући и да „питање треба мирно да се оконча“.[13]

„*Побожност - Θεοσέβεια*“ Теофила Каириса представљала је прво велико догматско питање са којим се суочила аутокефална Црква Грчке, а став Фармакидиса пружио је његовим противницима прилику да му се још снажније супротставе и да тврде како прихвата његову јеретичку философију.[14] Немири који су се створили око његовог имена довели су до његовог разрешења са положаја секретара Светог синода и његовог постављења на место професора грчке филологије на Универзитету. Дана 20. новембра 1839. године, Глараксис, тадашњи министар за црквена питања, објавио је његово разрешење. Министар се већ био приближио Икономосу. Годину дана касније, 1840, у

12 Адамантиос Кораис (1748–1833), један од најзначајнијих представника Новог грчког Просветитељства, рођен је у Смирни. Образовање је стицао како у Грчкој, тако и у иностранству, при чему је снажан утицај на њега извршила Француска револуција. Представљао је водећу фигуру европског Просветитељства у грчким земљама и залагао се за оснивање модерне грчке националне државе, дистанциране од византијског наслеђа. Сматрао је да Црква у ослобођеним грчким областима не треба да буде потчињена Васељенској патријаршији, већ да функционише на синодалном принципу и да буде под надзором државе, по узору на Руску цркву, где је на седницама Светог Синода увек био присутан краљевски комесар.

13 *«Ἤμουν τῆς γνώμης ὅτι ἔπρεπε νὰ χειριστοῦμε τὸ θέμα ἥσυχα καὶ ἥρεμα».* Φαρμακίδης 1840, 190

14 Такозвана *„Побожност - Θεοσέβεια“* Теофила Каириса представљала је религијско-филозофски систем под утицајем европског Просветитељства и деизма. Учила је веру у једног Бога, који се спознаје пре свега кроз људски разум и посматрање природе, при чему је посебан нагласак стављала на морални живот, врлину и образовање. Истовремено је одбацивала основне догмате хришћанске вере и ауторитет црквеног предања, што је довело до осуде овог учења од стране Православне Цркве.

свом делу „Апологији (Одбрана)“, Фармакидис наводи да је био изненађен одлуком о свом отпуштању, те да је морао да прочита писмо обавештења чак и три пута, јер му је његов садржај деловао невероватно и необично.[15] Био је уверен да је његово уклањање са положаја секретара било резултат политичких превирања и наставио је да заступа став да је све учињено у корист Цркве Грчке, која није учинила ништа више од формализације једног већ постојећег стања, временски подударног са стицањем независности грчке државе након Ослободилачког рата.

Смена Фармакидиса задовољила је Васељенску патријаршију, будући да је његова сарадња са Maurer-ом довела до раскола поводом једностраног проглашења аутокефалије 1833. године. Реакција Великих сила на ове догађаје била је различита. Русија је била у потпуности задовољна, што није био случај са Енглеском и Француском, које су биле узнемирене Фармакидисовом сменом, страхујући да би посредством Русије могло доћи до обнове односа између Цркве Грчке и Васељенске патријаршије, што им није одговарало. Архијереји су 5. јуна 1840. године затражили ослобађање Синода од државне власти, како би могли да делују у складу са Светим канонима. Штавише, како наводи француски амбасадор Sartiges, негативно је оцењена тежња Светог синода Цркве Грчке да се врати под јурисдикцију Васељенске патријаршије.[16]

Питање Теофила Каириса пружило је прилику Светом синоду Цркве Грчке да покуша успостављање првог контакта са Патријаршијом. Тако је 8. новембра 1841. године упутио писмо Васељенском патријарху, у којем се, поред осврта на проблеме које је изазивала Каирисова делатност, говорило и о самом постојању Синода, као и о његовој светој борби за очување вере грчког народа. Међутим, настојање Синода да се вешто постави унутар канонског поретка Православне Цркве, представљајући се као сестринска Црква, није донело жељени резултат.[17]

У досада изложеном уочава се снажна интервенција државе, која је непосредно утицала на црквене токове. Држава је обликовала функционисање Цркве кроз политичке одлуке, постављења и смењивања личности, што показује да је црквено питање било тесно повезано са политичким равнотежама новооснованe грчке државе. Тако је Црква Грчке у великој мери формирана кроз узајамно деловање црквене власти, државне политике и међународних притисака.

## Устав из 1844. године и црквено питање

Година 1843. с правом се може окарактерисати као прекретница у политичкој и црквеној историји новооснованe грчке државе. Растуће незадовољство

15 Φαρμακίδης 1840, 1-3.
16 Charles 1987, 190.
17 Οικονόμος 1862–1866, τ. Β΄, 471-473.

значајних политичких кругова политиком коју је водио краљ Отон – како у области економског управљања, тако и у спољној политици – повезало се са снажним разочарањем које је владало унутар црквеног тела и ширег црквеног пуноће због непостојања коначног и канонског решења црквеног питања. Нарочито је била уочљива оскудица способних епископа, као и довољног броја клирика који би могли суштински да одговоре на пастирске потребе народа и да духовно руководе црквеним стадом. Ово стање створило је озбиљне пастирске празнине и представљало један од најзначајнијих проблема са којима се суочавала државна власт, будући да је непосредно утицало на верску и друштвену кохезију грчког друштва.

У оквиру оваквог стања опште политичке, економске и црквене кризе, све је израженија постајала потреба за суштинским државним променама, као и за корективним мерама у економском сектору, који се налазио у изузетно тешком стању. Ове околности су коначно довеле до догађаја од 3. септембра 1843. године, када су војне јединице, под вођством пуковника Димитриоса Калергиса, окупиле испред краљевског двора и захтевале од Отона сазивање Народне скупштине, са циљем доношења Устава и институционалне реорганизације државе.[18] Овај покрет представљао је кључну прекретницу у уставноправном развоју Грчке, јер је означио почетак новог периода уставне владавине, истовремено утичући и на ток црквеног питања, које је остало тесно повезано са политичким збивањима тог доба.

Упркос извесним резервама Отона, представници Великих сила, са којима се сусрео, убедили су га да треба да прихвати захтев војске. Он је стога приступио уклањању својих баварских саветника, које је заменио саветом састављеним од Грка, и сазвао Народну скупштину за 8. новембар 1843. године, са циљем доношења Устава. Са стране Цркве, 12. новембра 1843. године, Свети синод је поднео одговарајући извештај, у којем се говорило како о начину на који је извршено одвајање од Мајке Цркве, тако и о неповољним последицама које је то имало по црквени живот. У извештају, чији садржај износи Константинос Икономос, помиње се укидање аутокефалије из 1833. године и потреба њеног признања од стране Васељенске патријаршије у складу са канонима Православне Цркве.[19]

Крајем децембра 1843. године Свети синод је поднео текст под насловом „Мишљење архијереја који сачињавају Свети синод и оних који привремено

18 Παπαδόπουλος 1920, 303.

19 *«Νὰ καταργηθεῖ ολοσχερώς ὁ ἐν ἐτει 1833 γενόμενος καὶ μέχρι τουδε ὑπάρχων διοργανισμὸς τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τὴσ Ἑλλάδος, ὡς ἀντιβαίνων εἶς τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερᾶς παραδόσεις τῆς καθόλου Ὀρθόδόξού Ἐκκλησίας»* και *«ν΄αναγνωρισθείκανονικῶς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τῆς Μητρὸς ἁπασῶν τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, διὰ κοινῆς τοῦ ἱεροῦ Κλήρου συσκέψεως καὶ νὰ διευθύνηται καὶ διοικῆται ὁμοιομόρφως πρὸς αὐτὴν κατὰ τοὺς ὅρους καὶ κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν Ἱερῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν θείων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τεθεσπισμένους».* Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 673-674.

бораве у Атини у вези са поглављем о вери у Нацрту Устава".[20] У суштини, реч је о једном црквеном „Плану" изласка из проблема састављеном у десет тачака. Од ових десет чланова „Плана" посебно би требало издвојити **други члан** где се, између осталог, каже: „Православна Црква Грчке је догматски и канонски нераскидиво сједињена са Црквом Константинопоља…"[21] У том смислу ништа мање је важан и **десети члан** где децидно стоји: „Православна Црква Грчке, као члан Једне, Свете, Саборне и Апостолске Цркве, биће призната, у складу са црквеним поретком, од стране Васељенске патријаршије, која представља центар свих једноверних Цркава, након заједничког саветовања светог клира Грчке и уз сагласност Владе".[22] „План" је штампан и подељен свим члановима Народне скупштине, што потврђује већ донету одлуку Цркве Грчке да постигне решење црквеног питања и да уреди односе између двеју Цркава.

Током читавог периода који је претходио сазивању Народне скупштине вођене су непрестане консултације и расправе о садржају Устава, док су се све више јављали гласови који су подржавали нормализацију односа са Васељенском патријаршијом. Константинос Икономос је у октобру 1843. године отпутовао у Цариград са циљем да се састане са Патријархом и да размотри могућност да Црква Грчке буде стављена у положај сличан ономе Руске Цркве, односно да буде административно независна, али духовно повезана са Мајком Црквом у Константинопољу.[23]

Дана 8. новембра 1843. године Народна скупштина започела је свој рад у Атини, под председништвом најстаријег члана тела, Панутсоса Нотараса, који је био у позним годинама. Заговорници решавања постојећег тешког стања у односима између Цркве Грчке и Васељенске патријаршије деловали су у два основна правца. Прво, било је неопходно обновити општење са Васељенском патријаршијом, а друго, извршити измене Уставног акта из 1833. године. Након двадесет две (22) седнице Народне скупштине, 3. јануара 1844. године, и током три узастопна дана, учесници су се бавили црквеним питањем. Први је узео реч Михаил Схинас, посланик из Короне

20 «Γνώμη τῶν Ἀρχιερέων τῶν συνιστόντων τὴν Ἱερὰν Σύνοδον καὶ τῶν παρεπιδημούντων ἐν Ἀθήναις εἰς τὸ περὶ Θρησκείας Κεφάλαιον τοῦ Σχεδίου τοῦ Συντάγματος». Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 492.

21 *«Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου της Ἑλλδος, κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν αὐτῆς, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχει δογματικῶς καὶ κανονικῶς ἀναποσπάστως ἡνωμένη μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας...».* Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 493.

22 *«Ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία του Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, καθ΄ ὁ μέλος της Μιᾶς, Ἁγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, θέλει ἀναγνωρισθῇ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς κέντρου ἁπασῶν τῶν ὁμοδόξων Ἐκκλησιῶν, τὴ κοινὴ συσκέψει τοῦ ἱεροῦ Κλήρου τῆς Ἑλλάδος καὶ συνευδοκήσει τῆς Κυβερνήσεως».* Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 493.

23 *Αιών*, Αθήναι, 8-9-1843, 1

и лични пријатељ Константиноса Икономоса. Он је Скупштини предложио девет чланова:[24]

Члан 1. Преовлађујућа вера у Грчкој јесте вера Свете Христове Источне Православне Цркве. Свака друга позната религија је допуштена и ужива заштиту закона, под условом да је забрањен прозелитизам или било какво друго мешање против преовлађујуће вере.[25]

Члан 2. Православна Црква Краљевине Грчке, признајући као своју главу Господа нашег Исуса Христа, догматски и канонски је нераскидиво сједињена са Великом Црквом у Константинопољу и са свим осталим једноверним Црквама; међутим, у политичком смислу је независна и управља се, у складу са апостолским и синодским канонима и светим предањем, од стране Синода архијереја. Његов председник се бира од стране епископа државе и потврђује од стране Краља, док се чланови који учествују у Синоду позивају у складу са првенством архијерејства.[26]

Члан 3. Краљ јесте и признаје се као заштитник и бранилац Цркве и њених права. Он надгледа и одлучује, посредством Синода, о спољашњој управи Цркве у свим питањима која нису у супротности са црквеним установама, и прима сваку информацију о црквеним пословима од Синода.[27]

Члан 4. У Грчкој држави епископа ће бити најмање двадесет шест, а биће одређени и приходи како њихови, тако и свештеника и ђакона, пароха парохијских храмова.[28]

Члан 5. Оснивање се црквене школе за образовање клира, које ће, заједно са већ постојећима, бити под надзором Синода и надлежних епископа.[29]

Члан 6. Биће предузете мере за очување и јачање светих манастира, за

24 О овоме опширније уп. Charles 1987, 201.

25 Ἀρθρον 1. *Ἡ ἐπικρατοῦσα θρησκεία εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει ἡ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ ἀνατολικῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Πᾶσα δὲ ἄλλη γνωστὴ θρησκεία εἶναι ἀνεκτή, καὶ ἀπολαμβάνει τὴν παρὰ τῶν νόμων ὑπεράσπισιν, ἀπαγορευμένου τοῦ προσηλυτισμοῦ, ἢ ἄλλης ἐπεμβάσεως κατὰ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας.*

26 Ἀρθρον 2. *Ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, κεφαλὴν γνωρίζουσα τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὑπάρχει δογματικῶς μὲν καὶ* ***κανονικῶς*** *ἀναποσπάστως ἡνωμένη μετὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ μετὰ πασῶν τῶν ἄλλων ὁμοδόξων Ἐκκλησιῶν· πολιτικῶς δὲ εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ διοικεῖται κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς καὶ συνοδικοὺς κανόνας καὶ τὰς ἱερὰς παραδόσεις ὑπὸ Συνόδου ἀρχιερέων, τοῦ μὲν προέδρου αὐτῆς ἐκλεγομένου ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων τοῦ Κράτους καὶ ἐγκρινομένου ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, τῶν δὲ συνεδρευόντων μελῶν καλουμένων κατὰ τὰ πρεσβεῖα τῆς ἀρχιερωσύνης.*

27 Ἀρθρον 3. *Ὁ Βασιλεὺς ὑπάρχει καὶ γνωρίζεται προστάτης καὶ ὑπερασπιστὴς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτῆς, ἐφορᾷ δὲ καὶ διατάσσει διὰ τῆς Συνόδου κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν μέρος τῆς Ἐκκλησίας περὶ πάντων, ὅσα δὲν ἀντιβαίνουσιν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς θεσμούς, καὶ λαμβάνει πᾶσαν πληροφορίαν περὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων παρὰ τῆς Συνόδου.*

28 Ἀρθρον 4. *Εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος αἱ ἐπισκοπαὶ θέλουσιν εἶναι τοὐλάχιστον εἴκοσι ἑξ, καὶ θέλει ὁρισθεῖ ὁ πόρος τῶν τε ἐπισκόπων καὶ τῶν ἱερέων καὶ διακόνων, ἐφημερίων τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν.*

29 Ἀρθρον 5. *Θέλουσι συστηθῇ ἐκκλησιαστικὰ σχολεῖα πρὸς ἐκπαίδευσιν τοῦ κλήρου, τιθέμενα αὐτὰ τε καὶ τὰ ὑπάρχοντα, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν τῆς Συνόδου καὶ τῶν κατὰ τόπων ἐπισκόπων.*

обезбеђивање имовине укинутих манастира, као и епископија и цркава, и биће основан црквени фонд за потребе Цркве.[30]

Члан 7. Биће јасно утврђени односи између световне власти и Цркве, као и прецизно одређени случајеви у којима ће клирици моћи да учествују у грађанским судовима или да буду позвани као сведоци.[31]

Члан 8. Клир, у складу са црквеним канонима, не меша се у политичка питања, нити учествује на изборима, нити полаже политичку заклетву.[32]

Члан 9. Влада ће се побринути, што је могуће пре, да заједничко саветовање предстојатеља Цркве уреди, у складу са црквеним поретком, њене спољашње односе, сагласно ономе што одређује њен аутокефални статус.[33]

Чланови које је предложио Михаил Схинас одражавају настојање Цркве да обезбеди аутономију у односима са државом. Црква остаје догматски сједињена са Васељенском патријаршијом, задржава своју независност од државе у духовним питањима и уређује јерархију, образовање клира и управљање манастирима и својом имовином. Истовремено, ови чланови јасно дефинишу однос са државом, искључујући клир из политичког живота, док се спољашњи односи аутокефалне Цркве уређују у сарадњи са државом, чиме се обезбеђује равнотежа између традиције и модерности. Михаил Схинас је нагласио да његови предлози нису имали за циљ потчињавање државе Цркви. Напротив, истакао је да је у том тренутку Црква Грчке била одвојена од осталих Цркава, будући да није била канонски призната као независна. Посебно је нагласио да „никада није настала нека независна Црква, а да та независност није била призната од стране Цркве са којом је била у јединству".[34]

Тачка на коју су се расправе највише усредсредиле била је уклањање речи „канонски" („**κανονικῶς**") у предложеном члану 2. Поједини посланици су тврдили да је појам „канонски" („**κανονικῶς**") већ садржан у речи „догматски" („**δογματικῶς**"), док су други сматрали да га треба изоставити, будући да постојеће стање Цркве није било канонско. Спиридон Трикупис, чији је допринос, у сарадњи са Фармакидисом, био пресудан за усвајање Уставног акта из 1833. године, узео је реч пре него што је питање стављено

30 Ἄρθρον 6. *Θέλει ληφθεῖ πρόνοια περὶ διατηρήσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἱερῶν μοναστηριῶν, περὶ ἐξασφαλίσεως τῆς περιουσίας τῶν διαλελυμένων, ὡς καὶ τῶν ἐπισκοπῶν καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ θέλει συστηθῇ ταμεῖον ἐκκλησιαστικὸν διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας.*

31 Ἄρθρον 7. *Θέλουσιν ὁρισθῇ κανονικώτερον αἱ μετὰ τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας σχέσεις, καὶ σημειωθῇ ἀκριβῶς αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς οἱ κληρικοί θέλουσι ἐναγεσθαι εἰς τὰ πολιτικὰ δικαστήρια ἢ προσάγεσθαι εἰς μαρτυρίαν.*

32 Ἄρθρον 8. *Ὁ κλήρος, κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας, δὲν ἐμπλέκεται εἰς τὰ πολιτικά, οὐδὲ ψηφοφορεῖ εἰς ἀρχαιρεσίας, οὐδὲ ὀρκοδοτεῖ.*

33 Ἄρθρον 9. *Ἡ Κυβέρνησις θέλει φροντίσει ὅσον τάχιστα, τὴ κοινὴ συσκέψει τῶν προεστώτων τῆς Ἐκκλησίας, νὰ διευθετῇ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διατύπωσιν αἱ ἐξωτερικαὶ σχέσεις αὐτῆς, καθ' ὅ ἡ Ἐκκλησία αὐτοκέφαλος.*

34 *«Ποτὲ δὲν ἀνεδείχθη ἀνεξάρτητος ἐκκλησία χωρὶς ἡ ἀνεξαρτησία αὐτῆς νὰ ἀναγνωρισθῇ παρ΄ ἐκείνης μεθ΄ ης ἦτον ἡνωμένη».*

на гласање.[35] Истакао је да је Свети синод био израз воље како клира, тако и народа, и да никада није донета ниједна одлука од стране државе у питањима која се тичу Цркве без њеног учешћа.[36] На крају, од девет предложених чланова, усвојена су само прва два, након што је претходно уклоњена реч „канонски“ („κανονικῶς“).

Устав из 1844. године представља кључну прекретницу у процесу утемељења аутокефалне Цркве Грчке. Након дугогодишњих настојања, признат је ауторитет канона Православне Цркве, те се може сматрати извесним да би односи између Цркве Грчке и Васељенске патријаршије били раније обновљени да се архимандрит Теоклит Фармакидис није поново појавио у првом плану од априла 1844. године, како би са положаја секретара Светог синода поново утицао на ток догађаја. Посебно је значајно истицање улоге државе у обликовању црквених процеса, што показује да је црквено питање било третирано као питање државне политике и институционалне равнотеже. На тај начин, Устав из 1844. године представљао је корак ка институционалном уређењу односа између Цркве и државе, настојећи да усклади духовно јединство са Патријаршијом и политичку независност Цркве Грчке.

## Приближавање Васељенској патријаршији и решење питања

Повод за приближавање Васељенској патријаршији дат је када је 17. децембра 1849. године преминуо Јаковос Ризос Нерулос, амбасадор Грчке у Константинопољу.[37] Ради се о истакнутом политичару пореклом из Константинопоља, који је у Грчку дошао заједно са Јоанисом Каподистријасом 1828. године и уздигао се до највиших државних положаја. Нерулос је одржавао изузетно добре односе са Фанаром, те га је Патријаршија тим поводом одала почаст, будући да је патријарх Антим IV началствовао опелом заједно са још дванаест (12) митрополита.[38] Овај догађај је у Атини протумачен као знак промене става Патријаршије, која је до тада упадљиво игнорисала како Цркву Грчке тако и личности које су сарађивале са грчком владом. Стога је грчка влада пожелела да ода почаст Патријарху, доделивши му „Орден Великог крста Спаситеља“,[39] заједно са писмом Светог синода,

35 За уређење црквеног питања образована је, Краљевским указом од 15. марта 1833. године, седмочлана законодавна комисија. Председник комисије био је, од стране Намесништва постављени, председник владе и председник Министарског савета, Спиридон Трикупис, који је уједно обављао и дужност министра црквених послова и јавног образовања. Φ.Ε.Κ. 11/31 Μαρτίου 1833.

36 Παπαδόπουλος 1920, 309.

37 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 524.

38 *Αιών*, Αθήναι, 28-12-1849. Μεταλληνός 1989, 159.

39 ΦΕΚ 19, τ.Α΄/20 Ιανουαρίου 1833. Орден Спаситеља представља, по хијерархији, највише одликовање. Његово установљење одлучено је 1829. године, у последњој години Револуције, од стране Четврте народне скупштине у Аргосу, али је почео да се додељује

а за ову мисију изабран је архимандрит Мисаил Апостолидис,[40] који је био умерен и одржавао пријатељске односе са Фанаром, будући да је још од 1830. године био архимандрит Васељенског престола.

Сматрам да за ову мисију Икономос није могао бити изабран, јер би, с једне стране, изазвао бројне реакције својих противника, док, с друге стране, ни сам не би прихватио да служи интересима грчке владе, чији је основни циљ био да доведе у заблуду Фанар, будући да је, заједно са великим орденом, послато и писмо Светог синода, чије би прихватање од стране Патријарха значило и признање постојећег црквеног поретка у Грчкој.[41] Поред тога, Апостолидис је био присталица енглеске странке, што није остављало простора да се тврди да делује као представник руских интереса. Иако сам није заузео јасно одређен став по овом питању, ипак је био наклоњен страни Фармакидиса. Ова чињеница је, стога, одговарала држави, утолико пре што је он имао лични однос са краљем Отоном, чији је био први учитељ грчког језика.[42]

Овај нови круг преговора са Цариградском патријаршијом започео је у периоду када је грчка влада била суочена са захтевима Давида Пацифика и блокадом Пиреја од стране енглеске флоте, догађајима познатим у историји као „Паркерика (Παρκερικά)“.[43] Овај провокативни став Британаца, који је представљао демонстрацију силе према грчком народу, навео је краља Отона да се окрене Русији, која није пропустила прилику да отвори пут ка поновном уједињењу двеју Цркава. Тако је руски амбасадор у Константинопољу добио наређење од руског цара да допринесе решењу црквеног питања.[44]

Мисија Мисаила Апостолидиса започела је под тешким околностима, будући да је Грчка настојала да постигне признање постојећег стања. Патријаршија је, са своје стране, желела решење питања, те стога покушај није био

тек од 1833. године. Први који је одликован Великим крстом овог ордена био је краљ Баварске Лудвиг I, отац краља Отона.

40 Мисаил Апостолидис (1789–1862) био је изузетно образован и угледан, служио је као професор Богословског факултета и ректор Универзитета у Атини. Касније је постао други поглавар Цркве Грчке као митрополит атински (1861–1862). Κωνσταντινίδης 1966, 1165-1166.

41 Икономос није оклевао да изрази своју забринутост поводом избора овог лица, наговештавајући да је грчка страна настојала да доведе у заблуду Патријаршију, јер би у супротном тај задатак могао преузети отправник послова грчке амбасаде, Петрос Делигијанис. Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 525.

42 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 644.

43 У априлу 1849. године, током Васкрса, након забране обичаја паљења Јуде, становници Атине нанели су мању штету кући Давида Пацифика, који је својим понашањем изазвао негодовање. Он је затражио велику одштету у износу од 888.736 драхми и, као британски поданик, обратио се Енглеској. Велика Британија је, у оквиру и свог ривалства са осталим Великим силама у региону, увела поморску блокаду Пиреја и других лука, под командом адмирала Вилијама Паркера, 3. јануара 1850. године. Блокада је изазвала озбиљне економске потешкоће, али је окончана 15. априла 1850. године, након реакције Француске и Русије. На крају, Пацифику је додељена одштета у износу од 3.750 драхми.

44 *Αιών*, Αθήναι, 20-5-1850, σ. 3.

без изгледа на успех. Апостолидис је стигао у Константинопољ 10. фебруара 1850. године и тајно боравио у кући грчког амбасадора све док, двадесет дана касније, није издата дозвола султана за сусрет са патријархом Антимом IV (1848–1852). Након што је дозвола добијена, предао је одликовање и писмо Светог синода.[45] Међутим, Патријарх је прихватио само одликовање,[46] срдачно захваливши грчкој држави, док је писмо Светог синода Краљевине Грчке вратио неотворено у Атину, уз образложење да не признаје ниједан други Синод осим оног који се налази у Константинопољу.[47] Антим је поступио на овај начин прихватајући став Икономоса, да би прихватање таквог писма аутоматски значило и признање постојања дотичног Светог синода Цркве Грчке. Овим поступком Патријарх је показао да неће признати аутокефалију уколико не прими званичан захтев од грчке владе за проглашење аутокефалије Цркве Грчке.[48] Параскевас Маталас нас обавештава да је Константинос Икономос информисао руског амбасадора у Константинопољу Титофа, саветујући како њега тако и Патријарха о начину на који треба поступити како би се извршило канонско проглашење аутокефалије.[49] Руски амбасадор је посетио Високу Порту и обавестио је о повољном исходу црквеног питања, наглашавајући користи које ће од овог развоја имати две суседне државе. Султан је, са своје стране, дао сагласност и изразио задовољство исходом, будући да је желео да буде од користи суседној земљи, Грчкој.[50]

Изасланик грчке владе, Мисаил Апостолидис, након што је обавестио Атину о неуспеху мисије, остао је у Константинопољу ради контаката са значајним личностима. Из тих разговора закључио је да је неопходно званично затражити од Васељенске патријаршије признање Светог синода и аутокефалије Цркве Грчке.[51] Крајем маја 1850. године Апостолидис је проценио да су се стекли услови да се оконча седамнаестогодишњи период не-општења

45 Φαρμακίδης 1852, 12.
46 *Αιών*, Αθήναι, 22-3-1850.
47 Κονιδάρης 1970, 245.
48 Пре него што је одређен сусрет Мисаила Апостолидиса са Патријархом, одржан је састанак у кући Великог логотета Николаоса Аристархиса Веја, уз присуство васељенског патријарха Антима IV (1848–1852), патријарха јерусалимског Кирила, бившег патријарха Константија I и других архијереја. Том приликом је одлучено да би прихватање писма Светог синода било противно интересима Патријаршије, док је постојао и ризик од штетних потеза са грчке стране. Патријарх се налазио у тешком положају. Стога је Аристархис Вej обавестио Апостолидиса о састанку и уверио се да грчка влада не тражи „признање". Чак је предложио Апостолидису да посредује како би се предузеле неопходне мере које би довеле до „проглашења", а „не до признања постојеће аутокефалије", на миран начин и у складу са црквеним канонима. Овај предлог јасно показује да је Патријаршија настојала да се примени прописани канонски поступак како би се коначно решило ово значајно црквено питање. Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 526.
49 Ματάλας 2003, 90-91.
50 *Αιών*, Αθήναι, 17-6-1850
51 Μεταλληνός 1989, 169.

(ακοινωνησίας) између двеју Цркава. Стога је позвао Атину да се поново пошаљу писма којима би се званично затражила аутокефалија.[52] Тако је Свети синод поднео званичан акт грчкој влади, којим је тражио своје званично признање од стране Фанара, а грчка влада је, са своје стране, у званичном писму од 30. маја 1850. године упућеном Васељенској патријаршији, укључила и молбу Светог синода.[53] Ова прва писма су враћена у Атину и, након редакцијских и правописних исправки, поново су послата. То је дало повод Фармакидису да у свом делу „*Синодски Томос или О истини*“ („*Συνοδικός Τόμος ή Περί αληθείας*“) тврди да су писма Владе преобликована у Константинопољу.[54] Наравно, познато је да је акт Светог синода саставио његов други секретар, архимандрит Филотеј Икономопулос, без знања тадашњег првог секретара Фармакидиса.[55] На крају, 5. јуна 1850. године, Мисаил Апостолидис се званично представио Патријарху, коме је и предао писма.

Васељенски патријарх Антим посетио је Високу Порту како би је обавестио о питању и уверио да је реч о искључиво верском, а не политичком проблему. Након што је добио сагласност султана, отпочеле су процедуре за сазивање Синода који је требало да потврди аутокефалију Цркве Грчке. Патријарх је, у складу са писмима која је примио из Атине, сазвао патријарашки Синод 16. јуна 1850. године, са циљем да се коначно реши црквено питање које је пуних седамнаест (17) година оптерећивало Цркву.[56]

Посебно је значајно истицање улоге личности као што је Мисаил Апостолидис, као и опис дипломатских активности које су се одвијале у Константинопољу. Кроз ове елементе постаје јасно да решење питања није било пука црквена процедура, већ резултат сложених преговора и промишљених политичких потеза. Истовремено се уочава снажна укљученост државе у развој црквених прилика. Грчка влада је одиграла кључну улогу како у мисији Апостолидиса, тако и у формулисању званичних захтева упућених Патријаршији, што показује да је решавање овог питања представљало питање државне политике и дипломатије. Стога је коначни пут ка признању аутокефалије проистекао из тесне сарадње Цркве и државе у ширем међународном и политичком контексту епохе.

## Патријарашки и синодски Томос из 1850. године

Патријарх Антим IV, након што је припремио терен за решавање постојећих проблема између две стране, сазвао је 16. јуна 1850. године у Константинопољу

52 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 189.
53 *Αιών*, Αθήναι, 17-6-1850 & *Αιών*, Αθήναι, 1-7-1850.
54 Φαρμακίδης 1852, 17.
55 *Αιών*, Αθήναι, 1-7-1850.
56 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 170.

ванредни Синод јерархије Патријарашког престола.[57] Рад Синода окончан је 29. јуна. У њему су учествовали пет бивших васељенских патријараха, патријарх јерусалимски, као и митрополити Васељенског престола.[58]

На почетку су прочитана писма грчке владе и Светог синода. Поједини чланови Синода, међу којима и патријарх Антим, сматрали су да је њихов садржај нетачан, јер су говорила о признању већ постојећег црквеног стања, а не о проглашењу аутокефалије. Ипак, отпори су на крају ублажени и 16. јуна Синод је одлучио да прогласи Цркву Грчке аутокефалном, под одређеним условима.[59] Стога је одлучено да се формира трочлана комисија ради састављања услова за проглашење аутокефалије Цркве Грчке. У комисији су учествовали Хрисант Критски, Самуил бивши митрополит Месемврије, и Константинос Типалдос Ставропољски,[60] са јеромонахом Никифором Гликасом у својству секретара.[61] Састављено је седам услова[62] који су се односили на начин управљања Црквом Грчке и њен однос са Васељенском патријаршијом. Ови услови су одобрени 20. јуна, а 24. јуна усвојен је и Патријарашки и

57 У издању од суботе, 24. јуна 1850. године, аутор у листу «Αιών» преноси својим читаоцима информације које је сам добио из Константинопоља 17. јуна. *Αιών*, Αθήναι, 24-6-1850.

58 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 539-540.

59 «νὰ ἀναδείξῃ κανονικῶς ἐφ᾽ ὅροις τισὶ δικαιοτάτοις καὶ ἀναγκαιοτάτοις Ἐκκλησίαν αὐτοκέφαλον». Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 539.

60 Φαρμακίδης 1852, 32.

61 Μεταλληνός 1989, 235.

62 ΚΩΔΙΞ ΙΕΡΟΣ: **Α΄ όρος:** «Σύνοδος Διαρκής, συνισταμένη ἐξ ἀρχιερέων, προσκαλουμένων ἀλληλοδιαδόχως κατὰ τὰ πρεσβεία τῆς χειροτονίας, πρόεδρον ἔχουσα τὸν κατὰ καιρὸν Μητροπολίτην Ἀθηνῶν, καὶ ὀνομαζομένη Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Αὕτη ἡ Σύνοδος θὰ εἶναι «ἡ ἐν Ἑλλάδι ἀνωτάτη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή», διοικοῦσα τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας, ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως ἀπὸ πάσης κοσμικῆς ἐπεμβάσεως». **Β΄ όρος:** «Ὁ Πρόεδρος ἀναγορευόμενος ὀφείλει ἐπιστέλλειν τὰ ἀναγκαῖα συνοδικὰ καὶ κανονικὰ γράμματα πρός τε τὸν Οἰκουμενικὸν καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς Πατριάρχας, καθὼς καὶ οὗτοι ἀναγορευόμενοι τὸ αὐτὸ ποιήσουσιν». **Γ΄ όρος:** «Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐκδίδωσι τὰς πρὸς χειροτονίαν Ἀρχιερέων ἀπαιτουμένας κανονικὰς ἐκδόσεις». **Δ΄ όρος:** «Ἅπαντες οἱ ἐν Ἑλλάδι Μητροπολῖτες καὶ Ἀρχιεπίσκοποι ἐν ταῖς ἰδίαις παροικίαις ἱερουργοῦντες μνημονεύουσι τῆς Ἱερᾶς Συνόδου· ὁ δὲ Πρόεδρος αὐτῆς ἱερουργῶν μνημονεύει πάσης Ἐπισκοπῆς Ὀρθοδόξων· ἐν δὲ τοῖς ἱεροῖς Διπτύχοις μνημονεύονται ὅ,τε Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ τρεῖς κατὰ τάξιν, καθὼς καὶ πᾶσα Ἐπισκοπὴ Ὀρθοδόξων». **Ε΄ όρος:** «Ὁσάκις ἡ ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησία χρήζει Ἁγίου Μύρου, ἡ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ζητήσει τοῦτο παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας». **Στ΄ όρος:** «Τὰ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκλησιαστικὴν διοίκησιν ἀφορῶντα, οἷα, φέρ᾽ εἰπεῖν, τὰ περὶ ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας ἀρχιερέων, περὶ ἀριθμοῦ αὐτῶν καὶ ὀνομασίας τῶν θρόνων αὐτῶν, ταῦτα πάντα καὶ τοιαῦτα κανονισθήσονται παρὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διὰ Συνοδικῆς πράξεως, μή ἀντιβαινούσης τὸ παράπαν τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν ἁγίων καὶ ἱερῶν συνόδων, καὶ τοῖς πατροπαραδότοις ἐθίμοις καὶ ταῖς διατυπώσεσι τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.». **Ζ΄ όρος:** «Ἐν τοῖς συμπίπτουσιν ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν, ἅτινα δέονται συσκέψεως καὶ συμπράξεως πρὸς κρείττονα οἰκονομίαν καὶ στηριγμὸν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ μὲν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰ Σύνοδος ἀναφέρεται πρός τε τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην καὶ τὴν περὶ αὐτὸν Ἱερὰν Σύνοδον, ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου παρέχει προθύμως τὴν ἑαυτοῦ σύμπραξιν, ἀνακοινῶν τὰ δέοντα πρὸς τὴν ἐν Ἑλλάδι Ἱερὰν Σύνοδον».

синодски Томос.[63] Такође је одлучено да се пошаљу два писма, једно грчкој влади и једно клиру и народу ради обавештавања о издавању Томоса, као и да се о томе известе и остале Патријаршије и аутокефалне Цркве.

Дана **29. јуна 1850**. године, на празник Светих апостола Петра и Павла, по завршетку божанствене литургије, прочитан је „**Патријарашки и синодски Томос**“, којим је проглашена аутокефалија Цркве Грчке. Патријарх је нагласио да је током седамнаест (17) година прекида односа Црква Грчке остала верна догматима.[64] У Томосу се говори **о проглашењу, а не о признању аутокефалије**, како би Патријаршија сачувала свој ауторитет и не би сматрала канонским период 1833–1850. Након потписивања Томоса од стране свих чланова Синода, захвалне говоре одржали су Константинос Типалдос и Мисаил Апостолидис.

Патријарашки и синодски Томос из 1850. године признавао је Свети синод Цркве Грчке као највишу црквену власт, са председником који је увек био митрополит атински, ослобођен од политичких мешања у црквена питања. Свети синод је био дужан да помиње Васељенског патријарха и остале патријархе, док су њега помињали архијереји на божанственој литургији. Нови председник је имао обавезу да обавештава Фанар путем синодских писама. О питањима црквене управе одлучивао је Синод синодским актима, док је за општија питања која су превазилазила оквире унутрашње управе био дужан да се обрати Патријаршији ради њиховог решавања.

Патријарашки и синодски Томос стигао је у Грчку 16. јула 1850. године, у пратњи изасланика Атине Мисаила Апостолидиса и опуномоћеног представника грчке владе у Константинопољу, амбасадора Петра Делигијаниса.[65] Наредних дана Делигијанис је преузео Министарство црквених послова, а Мисаил Апостолидис је, након оставке Фармакидиса, постављен на место секретара новог Светог синода, који је формиран након Краљевског указа од 23. јула 1850. године.[66] Нова Синода је, три дана касније, потврдила очување својих синодских дужности,[67] а 20. августа Томос је свечано прочитан у митрополитском храму Свете Ирине, у присуству краљице Амалије, која је представљала краља. Вреди напоменути да су са ове црквене свечаности изостали сви страни амбасадори, осим руског, који је овога пута учествовао у грчким прославама, за разлику од онога што се догодило 1833. године. Као доказ побољшаних односа са Русијом може се навести и намера Мисаила Апостолидиса да у септембру 1850. године посети Санкт Петербург, како

63 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 541-542.
64 Charles 1987, 222.
65 Οικονόμος 1862-1866, τ. Β΄, 569.
66 *Αιών*, Αθήναι, 26-7-1850. Παπαδόπουλος 1920, 366. Μεταλληνός 1989, 197.
67 «Διαβεβαίωσιν ἐν συνειδήσει περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν συνοδικῶν αὐτῶν καθηκόντων». Μεταλληνός 1989, 197. Charles 1987, 227.

би Синоду Руске Цркве предао Патријарашки и синодски Томос, којим је Црква Грчке проглашена аутокефалном.[68]

Издавањем Патријарашког и синодског томоса у суштини је решено питање независности Цркве Грчке, која је обезбедила управну слободу са Светим синодом као највишом влашћу. Садржај Томоса у великој мери је оправдао ставове Константиноса Икономоса у односу на Теоклита Фармакидиса. Међутим, Фармакидис је и након издавања Томоса наставио да изражава нове примедбе, улазећи у нову полемику и тврдећи да „једно одређује Томос, а друго Краљевски указ". Док Синодски томос говори о „проглашењу" аутокефалије, Краљевски указ говори о „признању". Насупрот томе, његов противник Константинос Икономос заступао је став да је поменути Краљевски указ потврдио Синодски Томос и у државно-правном смислу, те укинуо закон Maurer-a и Фармакидиса.[69] У новом чланку, лист „Еон" («Αιών»), под насловом «Дешавања у Грчкој после оних у Цариграду» (Τὰ ἐν Ἑλλάδι μετὰ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει), наводи да је Синодски Томос „канонски" уздигао Цркву Грчке на ранг аутокефалне, која је већ била политички независна, у складу са чланом 2 Устава. Међутим, није довољно да је држава сама прогласи аутокефалном, већ је неопходно да је аутокефалном прогласи и Црква којој је раније административно припадала.[70]

Из описа рада патријарашког Синода и услова који су постављени уочавамо да је Васељенска патријаршија настојала да очува свој канонски ауторитет, приступајући проглашењу – а не простом признању – аутокефалије Цркве Грчке. Истовремено се истиче значајна улога државе у овим процесима. Грчка влада је активно учествовала кроз дипломатске активности, управне одлуке и институционалне мере, што показује да је решавање овог питања било истовремено и црквено и државно питање. Тако је Томос из 1850. године обликовао нови оквир односа између Цркве и државе, обезбеђујући самоуправу Цркве Грчке, али и очување њеног духовног јединства са Васељенском патријаршијом.

## Закључци

Пут ка формирању аутокефалије Цркве Грчке представљао је дуготрајан и сложен процес, који се одвијао у ширем политичком, дипломатском и црквеном оквиру. Од пучистичког проглашења аутокефалије 1833. године до издавања Патријарашког и синодског Томоса 1850. године, односи између Цркве Грчке и Васељенске патријаршије били су обележени напетошћу, међусобним неповерењем и дуготрајним прекидом општења. Црквено питање

68 *Αιών*, Αθήναι, 6-9-1850. *Αιών*, Αθήναι, 13-9-1850
69 Γερομιχαλός 1967, 104.
70 *Αιών*, Αθήναι, 19-7-1850

није се ограничавало искључиво на канонска или теолошка питања, већ је било тесно повезано са политичким устројством нове грчке државе, унутрашњим идеолошким сукобима и геополитичким тежњама Великих сила.

Посебно значајну улогу у обликовању црквених дешавања имала је држава. Оснивање аутокефалне Цркве 1833. године било је пре свега резултат државне иницијативе, уклопљене у шири процес организовања нове државе и настојања да се Црква стави под контролу. Тесна повезаност Цркве и државе испољила се кроз институционалне интервенције, управне мере и политичке одлуке, које су често изазивале реакције како унутар саме Цркве, тако и у Васељенској патријаршији. Сукоби између личности као што су Теоклит Фармакидис и Константинос Икономос управо одражавају овај сукоб различитих схватања о месту Цркве у новој држави и о њеном односу према Мајци Цркви у Константинопољу.

Истовремено, црквено питање било је у великој мери условљено међународним политичким равнотежама. Велике силе, а нарочито Русија, Енглеска и Француска, настојале су да утичу на развој догађаја у складу са сопственим стратешким интересима у источном Медитерану и на Балкану. Русија, као истоверна сила и заштитница православних, тежила је обнављању односа са Васељенском патријаршијом, док су Енглеска и Француска са резервом посматрале сваку могућност која би могла да ојача руски утицај у региону. На тај начин, црквено питање уклопило се у шири дипломатски оквир, у којем је верска политика била непосредно повезана са међународном политиком.

Доношење Устава из 1844. године представљало је важну прекретницу у процесу нормализације односа између Цркве и Патријаршије. Народна скупштина се систематски бавила црквеним питањем и настојала да обликује институционални оквир који би, с једне стране, обезбедио административну самосталност Цркве Грчке, а с друге њено догматско и духовно јединство са Васељенском патријаршијом. Ове расправе су показале да је решавање питања захтевало координисано деловање како Цркве, тако и државе.

Коначно решење дато је 1850. године издавањем Патријарашког и синодског Томоса, којим је званично проглашена аутокефалија Цркве Грчке и утврђени услови њеног функционисања у оквиру Православне Цркве. Томос је признао Свети синод као највишу црквену власт у Грчкој, истовремено обезбеђујући очување духовног јединства са Васељенском патријаршијом. На тај начин постигнут је компромис који је омогућио нормализацију односа након седамнаест (17) година напетости и обновио канонски поредак у црквеном животу грчке државе. У целини посматрано, решење црквеног питања 1850. године представља карактеристичан пример међусобног прожимања Цркве, државе и међународне политике током XIX века.

## Литература

***Извори***

Εφημερίδα: *Αιών*, Αθήναι, 8-9-1843.
*Αιών*, Αθήναι, 28-12-1849.
*Αιών*, Αθήναι, 22-3-1850.
*Αιών*, Αθήναι, 20-5-1850.
*Αιών*, Αθήναι, 17-6-1850.
*Αιών*, Αθήναι, 24-6-1850.
*Αιών*, Αθήναι, 1-7-1850
*Αιών*, Αθήναι, 19-7-1850
*Αιών*, Αθήναι, 26-7-1850
*Αιών*, Αθήναι, 6-9-1850
*Αιών*, Αθήναι, 13-9-1850

Οικονόμος, Κωνσταντίνος ο εξ Οικονόμων (1862-1866). *Τα σωζόμενα εκκλησιαστικά συγγράμματα*, τ. Α΄-Β΄-Γ΄, Αθήναι.

*Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*, ψηφισθέν υπό της Γ΄ Εθνικής Συνελεύσεως στην Τροιζήνα την 4ην Μαΐου 1827.

Φαρμακίδης, Θεόκλητος (1840). *Απολογία* (β΄ έκδοση «αμετάβλητος»), εν Αθήναις.

Φαρμακίδης, Θεόκλητος (1852). *Ο Συνοδικός Τόμος ή Περί αληθείας*, εν Αθήναις.

Φ.Ε.Κ. 11/31 Μαρτίου 1833.

Φ.Ε.Κ. 23/1 Αυγούστου 1833.

ΦΕΚ 19, τ.Α΄/20 Ιανουαρίου 1833.

Нови Завет (2014). *Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве*, уредник: Епископ Бачки Иринеј (Буловић).

***Помоћна литература***

Αγγελόπουλος, Αθανάσιος (2015). *Εκκλησιαστική Ιστορία. Ιστορία των θεσμών διοικήσεως και ζωής της εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Ανδρούτσος, Χρήστος (1964). *Εκκλησία και Πολιτεία εξ απόψεως Ορθοδόξου*, εκδ. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη.

Βλάχος, Ιερόθεος (2002). *Οικουμενικό Πατριαρχείο και Εκκλησία της Ελλάδος,* Λιβαδειά - Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου.

Βλάχος, Ιερόθεος (2004). *Τα Συνοδικά και Πατριαρχικά κείμενα: Συνοδικός Τόμος 1850 και Πατριαρχική Πράξη 1928*, εκδ. Α, Λιβαδειά - Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου.

Γερομιχαλός, Αθανάσιος (1967). *Ίδρυσις και διοίκησης της Εκκλησίας της Ελλάδος*, Θεσσαλονίκη.

Γιανναράς, Χρήστος (2006). *Ορθοδοξία και Δύση στην Νεότερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα.

Δημακοπούλου, Χαρίκλεια (1996). «Η ανακήρυξις του Αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο ρόλος των Δυνάμεων, *Πρακτικά Συνεδρίου «Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων»*, Τσαριτσάνη, 25 Μαΐου 1996, σσ. 33–47.

Καραγιάννης, Γιώργος (1997). *Εκκλησία και κράτος 1833–1997: Ιστορική επισκόπηση των σχέσεών τους*, εκδ. Το Ποντίκι, Αθήνα.

Κονιδάρης, Γεράσιμος (2000). *Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα.

Κονιδάρης, Γεράσιμος (1970). *Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος: Από της ιδρύσεως των Εκκλησιών αυτής υπό του Αποστόλου Παύλου μέχρι σήμερον*, τ. Β΄, έκδ. Β΄, εν Αθήναις.

Κονιδάρης, Γεράσιμος (1971). *Σταθμοί ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι, ἀπό τοῦ Καποδιστρίου μέχρι σήμερον,* ΑΠΘ, Αθήνα.

Κουκουσάς, Βασίλειος & Βαλαής, Διονύσιος (2011). *Θέματα Εκκλησιαστικής Ιστορίας Β΄*, εκδ. Μπαρμουνάκη, Θεσσαλονίκη.

Κωνσταντινίδης, Εμμανουήλ (2001). *Ιωάννης Καποδίστριας και η εκκλησιαστική του πολιτική,* εκδ. Αθήνα, Αθήνα.

Κωνσταντινίδης, Ιωάννης (1966). «Μισαήλ ο Αποστολίδης», *ΘΗΕ 8*, Αθήναι, σσ. 1165-1166.

Λόης, Αθανάσιος (2024). «Εκκλησία της Ελλάδος: από το Αυτοκέφαλο του 1833 στον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο της 29ης Ιουνίου 1850», *Zivopis, Časopis za negovanje crkvene umetnosti,* Br. 13, No. 13, Visoka škola – Akademija Srpske Pravoslavne Crkve, Beograd, str. 93-107.

Μαλέσης, Δημήτριος (1995). «Αφετηρίες ανορθολογικών τάσεων στη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους: πολιτισμικές συγκρούσεις γύρω από το Αυτοκέφαλο της ελληνικής εκκλησίας», *The Greek Review of Social Research*, 87, 3–27, Αθήνα.

Ματάλας, Παρασκευάς (2003). *Έθνος και Ορθοδοξία: Οι περιπέτειες μιας σχέσης. Από το «Ελλαδικό» στο Βουλγαρικό σχίσμα*, έκδ. Β΄, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.

Μεταλληνός, Γεώργιος (1989). *Ελλαδικού Αυτοκεφάλου παραλειπόμενα*, έκδ. Β΄, Δόμος, Αθήνα.

Μπαλάνος, Δημήτριος (1933). *Θεόκλητος Φαρμακίδης (1784–1860): Λόγος λεχθείς κατ' εντολήν της Συγκλήτου, εν τη μεγάλη αιθούση των τελετών του Πανεπιστημίου τη 30ή Ιανουαρίου 1933*, εν Αθήναις.

Πανώτης, Αριστείδης (2007). *Το Συνοδικόν της εν Ελλάδι Εκκλησίας*, τ. Α΄, Αθήνα.

Πανώτης, Αριστείδης (2009). *Το Συνοδικόν της εν Ελλάδι Εκκλησίας*, τ. Β΄, Αθήνα.

Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος (2011). *Η Εκκλησία της Ελλάδος: Απ' αρχής μέχρι του 1934*, έκδ. Δ΄, Αποστολική Διακονία, Αθήνα.

Παπαδόπουλος, Χρυσόστομος (1920). *Ιστορία της Εκκλησίας της Ελλάδος: Ίδρυσις και οργάνωσις της Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Ελλάδος*, τ. Α΄, εν Αθήναις.

Σαχπελίδης, Στέφανος (1972). «Το Αυτοκέφαλον της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο Κωνσταντίνος Οικονόμου», *Γρηγόρος Παλαμάς*, ΝΔ' / 1971, ΝΕ' / 1972, Θεσσαλονίκη.

Στράγκας, Θεόκλητος (1969). *Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αψευδών 1817–1967*, τ. Α΄, Αθήναι.

Φειδάς, Βλάσιος (1996). «Η ρωσική πολιτική και το Αυτοκέφαλον της Εκκλησίας της Ελλάδος», *Πρακτικά συνεδρίου Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων*, Τσαριτσάνη, 25 Μαΐου 1996, σσ. 19–31.

Charles, Frazee (1987). *Ορθόδοξη Εκκλησία και ελληνική Ανεξαρτησία 1821–1852*, μετ. Ιωσήφ Ρωηλίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα.

Поповић, Радомир (1999). *Православље на раскршћу векова*, Београд.